

УДК 821.161.2: 801.6

*Світлана Протасова***ВІРШОВІ ФОРМИ ВАСИЛЯ МОВИ (ЛИМАНСЬКОГО)
(на матеріалі поетичних творів 60 – 70-х років ХІХ століття)**

Аналізуються твори В. Мови (Лиманського) 60 – 70-х років ХІХ століття з погляду метрики, ритміки, строфіки та римування. Зафіксовано силабо-тонічні, силабічні розміри, виявлено зразки поліметричних конструкцій у його спадщині. Усі твори двох десятиліть – строфічні. За висновок правиться, що поет надає перевагу точним та дієслівним римама.

Ключові слова: *В. Мова (Лиманський), версифікація, силабо-тоніка, силабіка, метрика, ритміка, строфіка, римування.*

В. Мова (Лиманський) – найбільш відомий український письменник на Кубані, який, за словами І. Франка, „... працював на ниві українського слова потай... Тільки по його смерті українська публіка дізналася про досить показну літературну спадщину сего писателя...” [6, с. 247]. У різні роки творчий шлях В. Мови був об'єктом дослідження М. Комарова, В. Лукича, О. Кониського, І. Франка, М. Возняка, М. Зерова, Ю. Шевельова, В. Чумаченка, С. Крижанівського, О. Ставицького, В. Орла, В. Дудка, В. Михайлової, Н. Вишневної та ін. Окремі зауваження щодо форми його поетичних творів наявні у дослідженнях І. Франка, Ю. Шереха та О. Любімової.

І. Франко у статті „Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського)” писав про збірку „Проліски” таке: „Ті твори не однакової вартости, та всі вони свідчать про не аби-який талант... Віршова форма даєть ся йому не легко і він звичайно довго та вперто мусів бороти ся з нею, перероблюючи та виправляючи свої твори по кілька разів” [6, с. 249].

Ю. Шевельов у статті „Душа убога встала рано” (Василь Мова)” подав міркування про віршову форму деяких творів: „У Мови кількісно переважають властиві для „Шевченкової” школи пісенні ритми з більш-менш виразною їх тонізацією в напрямі амфібраху („Три деревини”, „Кониському”), дактилю („Думи засланця”, „Напровесні”), а найчастіше хорею („Буря вие”, „Не пустуй, моя голубко” і більшість інших творів). Цілком слушно відзначав Зеров невитриманість цих ритмів у Мови і нахил їх до пісенних: „Навіть знаменитий „Козачий кістяк” В. Мови, видрукуваний у „Правді” ніби правильними чотиристоповими амфібрахіями, був написаний розміром, що в авторовій свідомості нав'язувався до народнього віршу: 6 + 5, без правильної тонізації”. Майже не знає Василь Мова ямбу, а особливо втриманого, суворого.

Саме поєднання рефлексивно-розумової поезії з пісенними ритмами й становить своєрідність Мовиної поезії.

Але і в ритмі Мова відрізняється від епігонів Шевченка. При загальній пісенності він виявляє все таки інтерес до різнорідності ритміки. Всі його поеми написані мінливими ритмами. Рима, небагата якісно, здебільшого дієслівна, і майже завжди парна, з'являється то в кінці рядків, то в кінці піврядків. ... Подекуди від пісенних ритмів він переходить до романсових, даючи складніші конфігурації, як от в одинадцятому розділі „Ткачихи”, де чотиристоповий дактиль з дактилічною римою чергується в паристих рядках з одностоповим дактилем з чоловічою римою” [7, с. 159-160]. З деякими міркуваннями Ю. Шевельова не можемо погодитися, оскільки дослідник не зовсім точно визначив розміри деяких творів. Так, „Козачий кістяк” – це Амф2, а не Амф4 чи силабічний 11-складовик 6 + 5, а „Буря вис, вітер свище...” – це 14-складовик з катренною схемою 8,6,8,6, а не хорей, у одинадцятому розділі поеми „Ткачиха” чотиристоповий дактиль чергується з двостоповим, але не з одностоповим.

О. Любімова у дисертації „Українське віршування 80-90-х років ХІХ століття” розглянула твори В. Мови 80-х років, зокрема подала приклади його поезій, укладених неврегульованим різностоповим ямбом [4].

Однак спеціальної праці про версифікацію В. Мови, базованої на підрахунках, досі немає. Статистичні дані необхідні для того, щоб побачити загальну картину вітчизняного віршування ХІХ століття. Тож розглянемо віршовані твори В. Мови двох десятиліть на розрізі метрики, ритміки, строфіки та римування.

Поетична спадщина В. Мови (Лиманського) 60-х років ХІХ століття налічує 7 творів (5 поезій та 2 поеми). До силабо-тонічних зараховуємо 2 поезії. Вірш-строфа „І бачу я тоді широке синє море” (1861) витриманий у ритмі Ябц (1 рядок твору має схему Я5 та 1 рядок – Я7):

І бачу я тоді широке синє море –
Клекоче глибина, і стогне, і реве,
І хвилі піняві збігаються, як гори,
І гурт човнів на морі тім пливе;
І дружно козаки на весла налягають,
І кожний піну б'є, і кожний хвилю рве...
Лютує, стогне море, з ребер їх скидає
І піною, скажене мов, їм очі забиває, –
Я чую голос їх... я бачу – потопають!.. [5, с. 126].

УТУТУТ УТУТУТ	Я6
УТUUUТ УТUUUТ	Я6
УТУТUU УТUUUТ	Я6
УТУТ УТУТУТ	Я5
УТUUUТ УТUUUТ	Я6
УТУТУТ УТУТУТ	Я6
УТУТУТ УТУТУТ	Я6
УТUUUТUU УТUUUТ	Я7
УТУТУТ УТUUUТ	Я6

складовика (8,9,8,9) та нерегульованого різноскладовика 7-8; IX частині притаманний розмір 15-складовика (8,7,8,7); X, XI – 17-складовика (8,9,8,9); для XII, XIII, XIV – поєднання 17-складовика (8,9,8,9) та 14-складовика (8,6,8,6).

Поєма „Ткачиха” (625 рядків) має 13 частин. У I частині фіксуємо ритм 13-складовика (8,5,8,5); у II, V, VI – ритм X4; у III, IV, VII, VIII, IX, X, XII – наявний ритм 14-складовика (8,6,8,6); у XI – Д4242; у XIII – Д4 (де три рядки – це Д5).

Ліро-епічний вірш „На балі” (288 рядків) складається з 5-ти частин: I частина – це 17-складовик (8,9,8,9), де 1 строфа – 15-складовик (8,7,8,7); II та IV – 14-складовик (8,6,8,6); III та V – X4.

Усі твори окресленого періоду – строфічні, хоча автор (особливо в поемах) не ділить їх на строфи. Твір „На прощання з Україною”, на перший погляд, є нерівнострофічним (за поділом автора – 6, 10, 28 і 4-рядкові строфи), але ми можемо поділити їх на катрени. Автор використав 2 види строф: катрен і дев’ятирядник.

У катренах спостерігаємо такі види римування (*великими латинськими літерами позначаємо жіночі рими, малими – чоловічі, малими з апострофом – дактилічні, X (x) – неримовані жіночі (чоловічі) клаузули. – С.П.*): парне (AABV, aabb, aaBV) – у творі „Ой чия то панночка співає”, неповне (XAXA) – у віршах „До альбома Хр[истині] Д[анилівні] А[лчевській]” та „На прощання з Україною”.

У поемі „Троїсте кохання” зафіксовано різні види і схеми римування: для I частини характерне несистемне римування (перехресне – AbAb, aBaB, парне – Aabb, aaBV, AABV, кільцеве – aBVa, ABVA, AbbA); для II – неповне (XAXA); для III – несистемне (неповне – x’a’x’a, x’a’Xa’, Xa’Xa’, xaXa, XAXA, aax’a, aaXa, XAAA; парне – AAbb, a’a’b’b’; перехресне – AbAb); для IV – несистемне (парне – AAbb, кільцеве – AbbA, aBVa, перехресне – ABAB, неповне – AxAx); для V – несистемне (парне – AABV, aaBV, AAbb, кільцеве – AbbA, aBVa, перехресне – ABAB); для VI – неповне (XAXA, x’Ax’A); для VII – несистемне (перехресне – a’ba’b, Ab’Ab’, AbAb, парне – AAbb, AABV, кільцеве – aBVa, неповне – Xa’Xa’); для VIII – несистемне (неповне – Xa’Xa’, парне – AABV, AAbb, aaBV); для IX – несистемне (перехресне – AbAb, парне – AAbb, неповне – XaXa); для X – несистемне (неповне – Xa’Xa’, xa’Xa’, xa’x’a’, перехресне – Ab’Ab’); для XI – неповне (Xa’Xa’), для XII – несистемне (неповне – Xa’Xa’, XAXA, перехресне – ABAB), для XIII – неповне (x’ax’a, Xax’a, XaXa, XAXA, XAx’A), для XIV – неповне (Xa’x’a’, Xa’Xa’, XAXA), для XV – несистемне (перехресне – ABAB, неповне – XAXA); для XVI – неповне (XAXA, AAXA); для XVII – неповне (x’ax’a, XAXA, x’AXA); для XVIII – неповне (xAXA, XAx’A, x’Ax’A).

Кожна частина поеми „Ткачиха” також характеризується своїми видами римування: у I частині наявне неповне римування (XaXa); у II – несистемне (перехресне – Ab’Ab’, неповне – Xa’Xa’); у III – неповне (XAXA, XAx’A, x’Ax’A); у IV, VII, X та XII – неповне (XAXA); у V – несистемне (парне – AAbb, перехресне – aBaB,

кільцеве – AbbA); у VI – парне (AABV); у VIII та IX – неповне (XAXA, x'AXA); у XI – перехресне (a'ba'b); у XIII – несистемне (кільцеве – a'bba', перехресне – a'ba'b).

У творі „На балі” маємо такі види римування: у I частині – неповне (Ха'Ха', ХаХа); у II та IV – неповне (XAXA); у III – несистемне (парне – aaVV, AAbb, кільцеве – aVVa, aabb, перехресне – AVAV, а також – aaVVa, AAb'ab'a); у V – парне (AAbb, AABV).

Дев'ятирядником написаний твір „І бачу я тоді широке синє море” (схема римування – AbAbCbDDC).

Усі твори цього десятиліття – римовані. У поезіях чергуються жіночі та чоловічі рими. Лише жіночі рими наявні у віршах „До альбома Хр[истині] Д[анилівні] А[лчевській]”, „На прощання з Україною” та у окремих частинах поем. Дактилічні рими можуть чергуватися з жіночими або чоловічими римами у поемах.

У творах 60-х років нараховуємо 728 рим. Серед них найбільше точних – 561 (77,1 %), менше приблизних – 143 (19,6 %), а неточних – усього 24 (3,3 %). Значною є частка дієслівних рим – 256 (35,2 %), різнограматичних – 181 (24,9 %).

Часто у В. Мови фіксуємо внутрішню риму:

Той *зігнеться* у дугу,
Та *трясється*, та благає... [5, с. 26];

Навтішаєшся ляшками,
Накохаєшся з дівками... [5, с. 26];

Круг Марини *піднялись*,
Розійшлися, *розляглись*...
Все *тремтить*, *шумить*, *рухає*... [5, с. 37];

Грасувало й *полягало*
В надії на волю... [5, с. 56];

Піднялася *метушня*,
Тупотня і *човготня*;
І *вихрить* народ, *гарцює*,
Мов *ручай*, *кипить*-бурує,
Гомонить, *шумить*-гуде... [5, с. 74];

Вбожеством *прибитий*,
Полохливий, *мовчазливий*
І не *красовитий*... [5, с. 94];

Злидні гнітучії, *злидні незбутнії*
В хаті *лягли*... [5, с. 102].

Дещо менше у поета складених рим: *чия ти – співати, до ладу – на виду, нашвидку – до смаку* („Ой чия то панночка співає”), *вже є – надає, навек – на рік, уві сні – от же ні, ледащо – ні за що, з дому –*

содому, нема чого – ледачого („Ткачиха”), до неї – душею, самі ви – соромливо, плете – на те („На балі”).

Засвідчена також тавтологічна рима: *мати – мати* („Троїсте кохання”).

Часто фіксуємо римування слів з усіченим закінченням: *говоре – боре* („На прощання з Україною”), *підходе – воде, куре – понуро, ходе – ізводе, чари – вдаре, косу – запросе, зводе – ходе* („Троїсте кохання”), *говоре – боре, точе – хоче* („Ткачиха”).

Непоодинокую є т.зв. потрійна рима: *чорнявая – вродливая – шелестливая, наступляє – відказує – знає, гуде – іде – веде, батова – співа – підіграва, ждала – виглядала – відібрала* („Троїсте кохання”), *тихо – диха – лихо* („Ткачиха”), *плете – на те – мете, гуде – йде – веде* („На балі”).

У поемах наявна глибока рима: *пана – жупана, дійма – підійма* („Троїсте кохання”), *пізнати – знати, убувають – прибувають* („Ткачиха”), *блескоту – лескоту* („На балі”).

У поемі „Ткачиха” маємо римування російських слів: *делом – пострелом, нагоночку – девчоночку, беременной – долговременной, сработала – заработала*.

У 70-х роках ХІХ століття В. Мова написав 8 поезій. У метричній палітрі цього десятиліття переважають силабо-тонічні твори. Ритм Я4 характерний для творів „До Нечуя” (1873) та „На Дніпрі” (1878). У першодруці до тексту „На Дніпрі” автором було зазначено, що „се віршування є тільки початком чималого твору під назвиськом „Дніпрянські думи” [5, с. 406]. Наведемо строфу:

Оце ж Дніпро старий, великий,	UUU U U U
Леліє тихо, ясноликий,	U U UUUU U
Леліє широко й велично	U U UUUU U
І зір дивує непривичний! [5, с. 67].	U U UUUU U

Схема акцентуації стоп у Я4 така:

Назва твору	I	II	III	IV	Обсяг твору
„До Нечуя”	78,26	82,61	47,83	100	23 рядки
„На Дніпрі”	83,33	95,83	29,17	100	24 рядки

Усереднені дані акцентуації стоп Я4 такі:

I	II	III	IV
80,8	89,2	38,5	100

У обидвох формах Я4 наявний альтернуючий, або „традиційний”, ритм (II стопа сильніша, ніж I). Усереднений процент повнонаголошених рядків становить 19, рядки з позасхемними наголосами не перевищують 4 %.

Ритм Х4 притаманний поезії „Не пустуй, моя голубко” (1876). Схема акцентуації стоп у Х4 така:

I	II	III	IV	Обсяг твору
12,5	100	50	100	56 рядків

Твір має „традиційний” вид ритму, оскільки наголошуванисть II стопи 100 %, а III стопа у творі сильніша, ніж I.

Кількість рядків із позасхемними наголосами сягає 12,5 %, повнонаголошені рядки не перевищують 7 %, оскільки І стопа дуже пірихіїзована.

Для трьох віршів цього періоду характерний ритм трискладовиків. Амф2 притаманний творам „Три деревини” (1874) та „Козачий кістяк” (1875). Наприклад:

У зиму лихую	U <u>1</u> UU <u>1</u> U
Посеред долини	U <u>1</u> UU <u>1</u> U
Стоять собі вкупці	U <u>1</u> UU <u>1</u> U
Аж три деревини.	U <u>1</u> UU <u>1</u> U

І перша між ними –	U <u>1</u> UU <u>1</u> U
Висока сосна,	U <u>1</u> UU <u>1</u>
Що саме зимою	U <u>1</u> UU <u>1</u> U
Зелена й рясна [5, с. 65].	U <u>1</u> UU <u>1</u>

Ритм нерегульованого різностоповика Д4-5 фіксуємо у творі „Думи засланця” (1865 – 1877):

Знову і знову борюся я з тугою,
Знову дивлюся в вікно на змарнілі гаї:
Вітер аж свище і хмара женеться за другою,
Ніби кудись-то їх манять надії свої [5, с. 126].

U <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU	Д4
U <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u>	Д5
U <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU	Д5
U <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u> UU <u>1</u>	Д5

Відсоток рядків з позасхемними наголосами становить 16,7.

До силабічних метрів В. Мова вдався двічі. Серед різноскладових силабічних розмірів автор розробляє 14-складовик із катреною схемою 8,6,8,6 у творах „Під стріхою убогою...” (1870) та „Буря виє, вітер свище...” (1876). Відсоток хорейзованих рядків у поезіях складає відповідно 6,25 та 28,6 %.

Усі твори окресленого десятиліття – строфічні, хоча часто сам автор не ділить їх на строфи. Використовує поет один вид строфи – катрен. Фіксуємо по одній п'ятирядковій строфі у поезіях „До Нечуя” та „Козачий кістяк”.

Перехресне римування (AbAb, ab'ab', a'ba'b, a'Ba'B, a'b'a'b') характерне для „Дум засланця”. Несистемне римування наявне у віршах „До Нечуя” (перехресне – ABAB, AbAb, парне – AA, aa і римування, притаманне п'ятиряднику – AbAbA) та „На Дніпрі” (перехресне – AbAb, aBaB, AbAB, парне – AABV, кільцеве – AbbA, aVba). Найбільше творів із неповним римуванням. Поезії „Буря виє, вітер свище...” властива схема римування XAXA, творам „Не пустуй, моя голубко...” і „Козачий кістяк” – XaXa; віршові „Під стріхою убогою...” – XAXA та x'AXA; поезії „Три деревини” – XAXA, XaXa.

Тексти 70-х років – римовані, з переважанням чоловічих та жіночих рим. Лише жіноча рима характерна для поезій „Буря виє,

вітер свище...”, дактилічні рими спостерігаємо у віршах „Під стріхою убогою...” і „Думи засланця”.

У цей період фіксуємо 126 рим. Із них – частка точних рим складає 106 (84,1 %), приблизних – 18 (14,3 %), неточних – 2 (1,6 %). Різнограматичних рим нараховуємо 38 (30,2 %), дієслівних – 22 (17,5 %).

Своєрідністю творчої манери автора є його внутрішні рими:

*Знову і знову борюся я з тугою,
Знову дивлюся в вікно на змарнілі гаї* [5, с. 126];

*Чується в грудях хвороба глитучая,
Мріється смерть і нічогості вічні віки* [5, с. 126];

*Ой подожди ж ще хоч рік, моя любая!
Ой роздійми сі обійми холоднії!* [5, с. 126];

Вода кипить і бризкотить... [5, с. 67].

Засвідчені складені рими: *поверну я – ненажерная, любая – зуби я* („Думи посланця”), *за вік – чоловік, неборак – ти так* („Козачий кістяк”), *з ума – зима* („Три деревини”).

Глибоку риму *натомила – мила* фіксуємо у вірші „Буря виє, вітер свище...”.

Наявна т.зв. потрійна рима: *перешкоди – народу – свободи* („До Нечуя”), *засяє – привітає – заграє* („Три деревини”).

Римування шляхом усічення закінчень у дієсловах притаманне твору „Три деревини”: *розбросе – оголосе, поруше – заглуше*.

Стисло підсумуємо розглянутий матеріал. Упродовж двох окреслених десятиліть В. Мова (Лиманський) написав усього 15 поетичних творів. У 60-х роках автор творив у річищі силабо-тонічної (Ябц, Х4) та силабічної (14-складовик із катренною схемою 8,6,8,6 та неврегульований різноскладовик 10 – 12) систем віршування. У поемах він вдавався до поліметричних конструкцій. У 70-х роках поет продовжує застосовувати силабічну форму 14-складовика (8,6,8,6) та силабо-тонічний розмір чотиристопового хорей. З’являються такі силабо-тонічні розміри: Я4, Амф2, неврегульований різностоповик Д4-5. Усі твори двох десятиліть – строфічні. Автор надавав перевагу точним та дієслівним римама, часто використовував внутрішні та складені рими.

1. *Гаспаров М.Л.* Современный русский стих. Метрика и ритмика / М.Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1974. – 487 с.
2. *Качуровський І.* Метрика / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 120 с.
3. *Качуровський І.* Строфіка / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 156 с.
4. *Любімова О.В.* Українське віршування 80-х – 90-х років ХІХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 „Теорія літератури” / О.В. Любімова. – Тернопіль, 2009. – 20 с.

5. *Мова (Лиманський) В.С.* Старе гніздо й молоді птахи / В.С. Мова (Лиманський). – К. : Дніпро, 1990. – 421 с.
6. *Франко І.* Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського) / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т. 6. – С. 247-249.
7. *Шевельов Ю.* Вибрані праці : у 2 кн. / Ю. Шевельов. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. – Кн. 2 : Літературознавство. – 2009. – 1151 с.

Аннотація

Анализируются сочинения В. Мовы (Лиманского) 60 – 70-х годов XIX века с точки зрения метрики, ритмики, строфики и рифмы. Зафиксированы силлабо-тонические, силлабические размеры. Выявлены образцы полиметрических конструкций в его поэтическом наследии. Все сочинения двух десятилетий являются строфическими. Поэт отдает предпочтение точным и глагольным рифмам.

Ключевые слова: *В. Мова (Лиманский), стихосложение, силлабо-тоника, силлабика, метрика, ритмика, строфика, рифмование.*

Summary

The article deals with the analysis of V. Mova's (Lymansky) works in the 60-s – 70-s of the 19th century as to metrics, rhythemics, strophics and rhyming. We determine syllabo-tonic, syllabic rhythemics and polimetric construction in the works of the poet. All the works of the 20-year period are strophic. The author prefers exact and verb rhyming.

Key words: V. Mova (Lymansky), versification, syllabo-tonic versification, syllabic versification, metrics, rhythemics, stanza system, rhyming.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2010 р.